

հոգ չուզեր, և ամէն արմտիքներէն ուշ կը հասուննայ. իրեն յարդը ան- ասնոց ուտելու և անոնց ոտքերուն տակը փռելու աղէկ կուգայ:

## ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՕԳՏԱԿԱՐ ԳԻՒՏ

### Խաչուէ:

ԽԱՅՈՒԷՆ Լճաբխայի բոյս է. Լճաբխայէն Հնդկաստան, անկէ ալ Եւրոպա անցեր է, և հոն ջերմանոցներու մէջ միայն առաջ կու գայ: Տէօլիէօ անունով մէկը՝ Սարթինիկէ կղզին տարաւ աս տունկը, անկէ ալ Լնդիլեան կղզիներուն մէջ տարածուեցաւ:

Եւրոպայի ջերմանոցներուն մէջ խաչուէն ինչուան տասնուհինգ ոտնաչափ կը բարձրանայ. բայց տեղ տեղ չեն թողուր որ իրեք կամ չորս ոտնաչափէն աւելի երկրնայ, որպէս զի աւելի առատ ու ազնիւ պտուղ տայ: Եւ տունկին մշակութիւն խիստ դժուար է, և շատ զգուշութիւններ կ'ուզէ. հովէ ամենայն կերպով պաշտպանելու է, ու բոյսերը իրարմէ վեց վեց ոտնաչափ հեռաւորութեւ տնկելու, և գետնին վրայի վայրի խոտերը խլելու է: Երբոր պէտք ըլլայ խաչուէի նոր ծառատունկ մը տնկել, հնցած անտառ մը պրելու և հոն տընկելու է. ան ատեն խիստ աղէկ առաջ կու գայ, և ինչուան 40 տարի կը դիմանայ. անկէ ետքը ալ բանի չգար, պէտք է նորէն տնկել:

Խաչուէի տունկը բոլոր տարին ծաղիկ կու տայ, բայց աւելի գարնան և աշնան. ծաղիկը ճերմակ ու հոտաւէտ է, և քանի մը օր փայլունութիւն մըն ալ կ'ունենայ: Ծաղիկն մէջ է պտուղը, որ առաջ ճերմակ վերջը դեղին՝ ետքն ալ կարմիր կ'ըլլայ կեռասի պէս: Երբոր պտուղները կը սկսին կարմրիլ, անոնց մէջէն հա-

սածները քաղելու է. հազիւ թէ բոլոր պտուղները կը քաղեն՝ նորէն տունկը կը սկսի ծաղիկիլ՝ իբր թէ դեռ ամենեւին պտուղ տուած չըլլար:

Խաչուէն շատ տեղ կը մշակեն, բայց մասնաւորապէս Լճաբխա, Եւրա, Սէյլան, Սուրինամ, Վայէննա, Լնդիլեան կղզիները և Պուրպոն կղզին: Լճաբխայի խաչուէներն ալ իրարմէ տարբեր յատկութիւններ ունին. բայց ամենէն ազնիւն ու յարգին Լճաբխի և Սոբայի խաչուէն է: Լնդիլայ ճանչնալը շատ դիւրին է, վասն զի հատիկները կ'ընդ ու մանր կ'ըլլան. ասոնց կ'ընդունէր զարմանալի պատճառը ան է՝ որ երբոր խաչուէն հասուննալու վրայ կ'ըլլայ, հատիկին մէկը կ'առնէր դուրս կ'իյնայ, ու մէկալը կ'առնէր մէջ մնալով կը կ'ընդ: Եւ տեսակէն ետքը անուանին Պուրպոն կղզիին և Վայէննայի խաչուէները: Սարթինիկէի խաչուէն ալ խիստ աղէկ է, և շատը Պուրպոնի խաչուէն վեր կը դնեն ասիկայ: Լնուանի են նաեւ սուրբ Դոմինիկոսի և ուրիշ քանի մը կղզիներու խաչուէները:

Հիմա Եւրոպացիք ոչ միայն Եւրոպայի մէջ, հապա իրենց գաղթականներուն ձեռքովը Լմբերիկայի մէջ ալ մասնաւոր կերպով խաչուէի մշակութեան ետեւ ըլլալով, անբաւ հարստութի կը դիզեն անով: Սիայն սուրբ Դոմինիկոս կղզիին գաղղիացի բնակիչները 1776-էն ի վեր 33 հազար միլիոն լիպրէ խաչուէ անցուցեր են Գաղղիա:

Որոշ չգիտցուիր թէ խաչուէն ջրով եփելու և խմելու սովորութիւնը երբ մտած է: Երեսն թէ արաբացի տէրվիշին մէկը դիտեր տեսեր է որ այծերը խաչուէն ուտելով վրանին մասնաւոր աշխուժութիւն մը կու գայ. ասկէ մակաբերեր է թէ կրնայ ըլլալ որ խաչուէով մարդուս քունն ալ անցնի, որով իբր թէ գիշեր ցորեկ կարենայ աղօթք ընել: Եւ յայտնի է որ հիմա ամէն ազգ Լճաբացոց բաւովը Գաղղի, Խաչուէ, Խաչուէ կամ

«Քէ կ'ըսեն աս բոյսին» : Իսկէ իրեք-հարիւր տարի առաջ Եգիպտոս մտեր է խաչուէ խմելու սովորութիւնը . անկէ 1591<sup>ին</sup> Պրոսպեր Լալինոս անունով բժիշկը ի երեւոյթ տարեր է : Գաղղիայի մէջ 1644<sup>ին</sup> ատեններն ալ մտած է եղեր խաչուէի դործածութիւնը . բայց 1669<sup>ին</sup> երբոր ( ) սմանցոց տերութեան կողմանէ իւր լէյման աղա անունով մէկը դեսպան քնացեր է Փարիզ, անոր հետ ( ) արուհի անունով հայազգի մը խաչուէ խմելու սորվեցուցեր է Գաղղիացոց, ու ինչ-որ մէկ ըսուած արուարձանին մէջ առաջին ժողովարան կ'ըսէին խաչուէնոց բացողը ինքն եղեր է . կ'ըսեն թէ հիմա Քէ փոքր ըսուածը ան է : Իոնտրա 1652<sup>ին</sup> մտած է խաչուէն, իսկ ի երես 1682<sup>ին</sup> ետքը . որ երբոր ( ) սմանցիք աս քաղաքը պաշարեցին, ու առնել չկրնալով ձգեցին փախան, իրենց բանակին մէջ շատ խաչուէ գտնուեցաւ, ու սկսան քաղցին մէջ ծախել :

Որ և իցէ կերպով եփուած խաչուէն աղէկ կ'ըլլայ՝ թէ որ ջուրը եփ ելած չըլլայ . վասն զի իրեն անուշահոտութիւնը՝ եփելու ատեն դիւրաւ կը ցնդի : Թէ որ խաչուէն պաղ ջրի մէջէն անցնելով գտուի՝ տարիներով պակիիէ ամաններու մէջ գոցած կը պահուի . և ոչ միայն չաւրուիր, հասկա աւելի ալ կ'աղէկնայ :

Խաչուէն թէ որ չափաւոր խումուի, առողջարար բան է, մանաւանդ գէրմարդիկներու համար . մարդուս ստամոքսը կը զօրացնէ, և վրան աշխուժութիւն մը կը բերէ, միայն թէ պարզ խմուի : Եւրոպացիք սովորաբար խաչուէն սերով կամ կաթով կը խմեն . բայց շատ բժիշկներ կ'ըսեն թէ աս բանս խիստ փնասակար է, մանաւանդ տկար կազմուածք ունեցողներուն . բայց զարմանալին ան է որ աս փնասակարութեան պատճառը ինչուան հիմա չգիտցուիր . այս-

1 Հայերէնի մէջ ոմանք «...» անունը յարմար յուշեր են աս բառին տեղը :

ինքն թէ ինչու համար կաթն ու խաչուէն զատ զատ խմուելով օգտակար ըլլան, ու մէկտեղ խմուելով փնասակար : Խաչուէն որպէս զի փնասակար չըլլայ՝ մէկ քանի զգուշութիւններ կան ընելու . որոնց գլխաւորներն են,

Ա . ( ) ըր երկու անգամէն աւելի չխմել, այսինքն մէյմը առաւօտը, մէյմն ալ իրիկունը :

Բ . Խաչուէին հատիկները չքով հրած՝ մէջի աղտոտութիւններն ու վրան նստած փոշին աղէկ մաքրելու է . աս բանս դիւրաւ կ'ըլլայ՝ թէ որ նախ գաղջ ջրով լուացուի ու ետքը արևուն մէջ դրուի :

Գ . Թէ որ խաչուէին համը աւրուի, եփ ելած ջրի մէջ լեցնելու է, ու քանի մը վայրկենէ ետքը՝ արևուն մէջ դնելու է . ասկէ ալ աղէկ է վաւարանի վրայ դնել :

Դ . Նասակար բան է խաչուէն երկրէ ամանի մէջ բովհրելը, ինչպէս որ շատ տեղ սովորութիւն է . վասն զի երկաթը անոր թանաքի համ մը կուտայ : Փարիզ շատ տարիներէ ի վեր է որ խաչուէն պտուկի մէջ կը խարկեն :

Ե . Խաչուէն որպէս զի իրեն անուշահոտութիւնը չկորսուեցնէ՝ խարկելէն ետքը պէտք է մէկէն ուրիշ ամանի մը մէջ պարպել՝ ու բերանը աղէկ գոցել, որ հոն պաղի . ետքը որչափ կարելի է բարակ փոշի դարձնելու է, որպէս զի մէջի ջրային մասունքերը շուտով ցնդին :

Տեղ տեղ խաչուէին անուշահոտութիւնը պահելու համար, խաչուէն խարկելուն պէս՝ սեղանի մը վրայ կը տարածեն, ու վրան պաղ ջուր կը սրսկեն, որ խիստ աղէկ հրնար է :